

Strahinja Dorđević

Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Čika Ljubina 18–20, RS–11000 Beograd
boostergold@hotmail.rs

Posredni utjecaj A-teorije na B-teoriju i geneza nove B-teorije

Sažetak

Cilj je ovoga rada analiza onih aspekata rasprave između dva suprotstavljena pristupa tumačenju vremena, A-teorije i B-teorije, koja su zaslužna za nastanak nove B-teorije. U tekstu se obrazlaže način na koji su implikacije A-teorije utjecale na promjene u okviru B-teorije, odnosno kako je kreiranje takozvane nove B-teorije izravna posljedica neuspjeha stare B-teorije. Uzajamni utjecaj A-teorije i B-teorije ima zanimljive posljedice i za samu A-teoriju, koju novi B-teoretičari kritiziraju zbog korištenja indeksikala u svom jeziku pa će shodno tome ovo istraživanje uključiti i kratak osvrt na ovaj problem. Nadalje, razmotrit će se i odnos novih varijanti datumske i token-refleksivne teorije, koje su izravna posljedica rasprave koja je predmet ovog istraživanja. Nakon ukazivanja na sličnosti i razlike tih pozicija, iznijet će se i kritika nove B-teorije, prema kojoj se tvrdi kako ova teorija ni u kojem slučaju ne može ponuditi ispravan opis vremena zbog svoje neusklađenosti sa semantikom prirodnoga jezika.

Ključne riječi

nova B-teorija, B-teorija, A-teorija, vrijeme, metafizika, ontologija, datumska teorija, token-refleksivna teorija

Uvod

Osnovna je zamisao ovoga istraživanja da na problemsko-genealogijski način predstavi razvoj B-teorije (atemporalizma), odnosno njezinu preobrazbu iz stare u novu verziju, koja je posredno uzrokovana implikacijama A-teorije (temporalizma). Prvi dio rada počinje kratkom analizom projekta B-teoretičara, koji je za cilj imao uspješno prevođenje temporalnih (*tensed*) iskaza u atemporalne (*tenseless*), bez gubitka njihova značenja. Budući da se ovakav program pokazao neuspješnim, u drugom dijelu rada dat će se pregled nove B-teorije, koja u svojem prvotnom obliku prihvaća glavnu ideju stare B-teorije, a to je da se svi iskazi A-teorije mogu svesti na B-činjenice, ali ne zagovara potpuno odbacivanje iskaza A-teorije zbog njihove lingvističke prednosti. U vezi s ovim problematizirat će se odnos nove B-teorije prema indeksikalima, koji su dio temporalističkog diskursa te će se razmatrati kritika na osnovi njihove neodređene istinitosne vrijednosti, na koju ukazuje David Hugh Mellor. Imajući u vidu nekonzistentnost nove B-teorije, u trećem dijelu izvršit će se i poredbeno analiza novih varijanti datumske i token-refleksivne teorije (čija će starija verzija biti predstavljena već u prvom dijelu rada). Te dvije teorije uglavnom se tumače kao suprotstavljene pozicije u okviru nove B-teorije zbog prividno sitnih, ali nezanemarivih razlika, što će biti razjašnjeno primje-

rima. Nakon toga, u četvrtom dijelu izložit će se i kritika nove B-teorije, koju je ponudio Peter Ludlow. Razmotrit će se njegova tvrdnja da jezik B-teorije, koji ne odgovara semantici prirodnoga jezika, ni u kojem slučaju ne može predstavljati pravo tumačenje vremena budući da je lišen indeksikalnog diskursa te zbog toga navodno nije u stanju ponuditi ispravan opis svijeta u kojem živimo. U zadnjem dijelu rada izložit će se i kratak odgovor B-teoretičara na ovakvu vrstu primjedbi upućenih njihovoj poziciji.

1. Krah stare B-teorije

Problem temporalnih iskaza i mogućnosti njihova prevođenja u iskaze atemporalnoga jezika jedno je od pitanja koje zaokuplja najviše pažnje suvremene filozofije vremena te je neosporno jedna od najvažnijih točaka u raspravi koja se odvija između temporalista i atemporalista.¹ Početak spora treba tražiti u težnji starih B-teoretičara da rečenice izrečene temporalnim jezikom prevedu u rečenice atemporalnoga jezika, a da se pritom ne izgubi njihovo značenje. U pozadini tog plana B-teoretičara, koji je nastao u prvoj polovici dvadesetoga stoljeća, krije se težnja za potpunim odbacivanjem iskaza A-serije i dokazivanjem kako njezini termini nisu neophodni u jeziku.

Atemporalisti su pokušali prevesti iskaze u kojima se javlja terminologija A-serije, kao što su recimo »Ja sada trčim.« (1), »Jučer je bila utakmica.« (2), »Sutra će padati snijeg.« (3) u rečenice B-teorije, koje bi, pojednostavljeno, mogle glasiti: »Ja trčim istovremeno s trenutkom izgovaranja 1.«, »Postoji vrijeme t , tijekom kojega se odigrava utakmica, a to t je ranije od trenutka kada je izrečeno 2.«, »Postoji vrijeme t , u kojemu pada snijeg, a to t je kasnije od trenutka izgovaranja iskaza 3.«. Drugim riječima, postojao je cilj da se iskazi izrečeni pomoću temporalnih vremena uspješno prevedu u one atemporalne, služeći se preciznom terminologijom vremenskih relacija »ranije od«, »istovremeno s«, i »kasnije od«, koja bi se odnosila na trenutak kada je taj iskaz izrečen ili na neku drugu točku u vremenu.² Bilo je svakako vrijednih pokušaja da se dođe do tog cilja, međutim, kako je vrijeme odmicalo, uvidjelo se da je ovaj projekt možda bio preambiciozan jer njegovi rezultati nisu bili u potpunosti zadovoljavajući.

»Postojanje izvjesne nemogućnosti njihovog prihvatanja značaja kognitivnih činjenica temporalnih i indeksikalnih izraza dovelo je i do nemogućnosti objašnjavanja vremenskih radnji, što je uzrok propasti stare B-teorije.«³

Međutim, što bi se bilo dogodilo u slučaju da se projekt B-teoretičara zaista ostvario? Rezultat njihova nastojanja najvjerojatnije bi izgledao besmisleno, zato što bi određeni atemporalni prijevod, koji bi zamijenio temporalnu rečenicu, sam po sebi izgubio smisao. Drugim riječima, uspijemo li prevesti iskaz izrečen temporalnim jezikom i potom ga odbacimo kao nepotrebnog, odmah se na početku nameće pitanje: Na što će se referirati taj prijevod? Hoće li se referirati na nešto što ne postoji? U slučaju kada bi atemporalisti nešto takvo odbacili kao besmisleno, pitanje koje bi, čini se, nužno slijedilo glasi: Referira li se u tom slučaju na sebe? Na ovom se primjeru vide slabosti stare B-teorije, kao i njezin pokušaj opovrgavanja svega što slijedi iz temporalizma.

Doduše, važno je naglasiti da je i među samim B-teoretičarima postojalo neslaganje oko toga na koji bi se točno način trebale prevesti ove rečenice. Prvi pristup u rješavanju ovoga problema nazvan je datumska teorija (*date-reference theory*), a ime je dobio po tome što su njegovi sljedbenici, pojed-

nostavljeno govoreći, zastupali stav da se temporalne rečenice referiraju na datum određenoga događaja o kojem se govori u danom iskazu. Nešto kasnije pojavila se token-refleksivna teorija (*token-reflexive theory*), koja je u obzir uzimala odnos samoga iskaza i trenutka njegova izgovaranja. Kao što se može naslutiti, »obje teorije suočile su se s brojnim zamjerkama A-teoretičara«,⁴ s kojima atemporalisti nisu uspjeli izaći na kraj⁵ jer se teško može oteti dojmu da ovakvi prijevodi nisu nakaradni, odnosno da u najboljem slučaju ne zvuče posve jasno.⁶ Budući da je sve ukazivalo na nemogućnost svođenja iskazā A-teorije na jezik B-teorije, prihvaćen je stav da se

»... i A-teoretičari i B-teoretičari koji ozbiljno shvaćaju temporalističku poziciju slažu oko toga da značenje temporalnih iskaza ne može biti analizirano atemporalnim jezikom.«⁷

2. Nastanak nove B-teorije

Budući da se nakon izvjesnog perioda pokazalo kako su tendencije starih B-teoretičara neostvarive te kako temporalne iskaze nije moguće prevesti u atemporalne, to je u sporu predstavljalo prividnu pobjedu temporalista. Međutim, B-teoriju ubrzo je preporodio novi val misli,⁸ a jedan od najistaknutijih predstavnika D. H. Mellor dobro je shvaćao da je iz jezika nemoguće ukloniti rečenice temporalnoga karaktera, ali je pritom tvrdio i to da jedino atemporalne rečenice omogućavaju temporalnim rečenicama posjedovanje neke istinitosne vrijednosti. Drugim riječima, atemporalisti više ne tvrde kako iskaze koji su izrečeni terminologijom A-serije uspješno mogu prevesti u jezik svoje teorije, ali zato zastupaju mišljenje kako se sve činjenice koje omogućuju istinitost temporalnih rečenica nalaze upravo u atemporalnim rečenicama. To znači da su sljedbenici takozvane nove B-teorije shvatili kako je isključivost stare B-teorije ne samo suvišna nego i potencijalno opasna po gledište koje brane. Filozofi poput Mellora mišljenja su kako, iako ne mogu govoriti o temporalnim činjenicama (*tensed facts*), ljudi ipak, radi lakšeg snalaženja u vremenu, pribjegavaju takozvanim temporalnim vjеровanjima (*tensed belief*),

1 O temporalizmu, atemporalizmu i pojmovima A-serija i B-serija detaljnije vidi: Strahinja Đorđević, »MakTagartov paradoks i njegove posledice«, *Filozofija i društvo* 26 (2015) 1, str. 226–242, doi: <https://doi.org/10.2298/FID1501226D>.

2 Ovdje se neće dublje ulaziti u prirodu ovih primjera, razlika između pozicija koje postoje u okviru B-teorije bit će razjašnjena u nastavku teksta.

3 William Lane Craig, »The new B-theory's *tu quoque* argument«, *Synthese* 107 (1996) 2, str. 249–269, str. 250, doi: <https://doi.org/10.1007/BF00413608>.

4 Stephan Torre, »Truth-conditions, truth-bearers and the new B-theory of time«, *Philosophical Studies* 142 (2009) 3, str. 325–344, str. 327, doi: <https://doi.org/10.1007/s11098-007-9189-6>.

5 Riječ je o starijim verzijama datumske i token-refleksivne teorije, koje se javljaju u okviru stare verzije B-teorije.

6 Objе pozicije izmijenit će se nastankom nove B-teorije pa će se njihov detaljan opis dati u trećem poglavlju kada će biti govora o odnosima unutar nove B-teorije.

7 Dean W. Zimmerman, »The A-theory of Time, the B-theory of Time, and 'Taking Tense Seriously'«, *Dialectica* 59 (2005) 4, str. 401–457, str. 429, doi: <https://doi.org/10.1111/j.1746-8361.2005.01041.x>.

8 S razlogom se koristi izraz »novi val misli«, a ne »novi val mislilaca« jer su neki od bivših zagovornika stare B-teorije, kao što je recimo John Jamieson Carswell Smart, u svojim kasnijim radovima promijenili svoj stav.

koja su prema njihovu mišljenju neophodna za bilo koju racionalnu radnju jer bez njih »oni ne bi znali kako pravilno djelovati.«⁹

Pojasniti ćemo na primjeru iskaza »Ja sam sada u kući.«, koji bi naravno bio iskazan pomoću A-serije vremena. Prema Melloru, ono što ovaj iskaz čini istinitim, nije to što je izrečen u sadašnjosti, nego upravo činjenica da je izrečen u trenutku kada je osoba koja to izjavljuje zaista bila u kući. To znači da istinitost tog iskaza ovisi o takozvanim B-činjenicama, odnosno o tome u kojem je odnosu određeni događaj spram onih događaja koji su od njega raniji, kasniji ili su s njime istovremeni. Ovdje se govori o ovisnosti iskaza o odnosu objektivno raspoređenih događaja u vremenu (bez obzira na to što se ovakvim i sličnim iskazima može izraziti određeno vjerovanje koje se odnosi na temporalne rečenice), što sačinjava ono što Mellor naziva B-činjenicama. Iz njegova stava proizlazi doduše da za svoje tvrdnje ipak moramo posjedovati neka temporalna vjerovanja.

»A-vjerovanja, iako su najčešće pogrešna, uglavnom su korisna jer nas navode da djelujemo na ispravan način.«¹⁰

Takva vrsta vjerovanja ne može se prevesti u atemporalne rečenice, tako da se ovdje ipak priznaje postojanje nekih iskaza A-serije o čijoj istinitosti B-činjenice nikako ne bi mogle govoriti. Neka su od tih A-vjerovanja ona koja se tiču nekih budućih događaja, kao primjerice »Ja ću sutra igrati stolni tenis.«. Takvi iskazi sami po sebi mogu biti istiniti,¹¹ ali se nikako ne mogu prevesti u B-činjenice, a njih Mellor naziva A-istinama. U slučaju prihvaćanja atemporalističkog tumačenja A-istina, kada kažemo nešto poput »Ja sada jedem.« ili »Sljedeće nedjelje idem na odmor.« implicitno se pretpostavlja da istinitosna vrijednost ovih iskaza, upravo zbog indeksikala, ne može ovisiti isključivo o A-teoriji. Naravno, ovo se ne bi smjelo pomiješati s činjenicom da

»... iako B-teoretičari poriču da je temporalno shvaćeno vrijeme fundamentalna karakteristika svijeta, većina njih priznaje da su temporalne rečenice ponekad istinite. B-teoretičari se slažu da je rečenica 'Sada je doba kompjutera' istinita, dok je rečenica 'Sada je doba dinosaura' lažna.«¹²

Neosporno je da su novi B-teoretičari pred sebe postavili jedan novi cilj, koji se očituje u njihovu nastojanju da uspješno dokažu činjenicu da je istinitosni uvjet svih temporalnih iskaza izravno i isključivo ovisan o atemporalnim činjenicama. To je svakako jedan novi pristup i čini se kako je nova struja B-teoretičara uspjela stvoriti originalne i stabilne argumente, kojima bi ne samo uspjela odgovoriti napadima temporalista nego i prijeći u svojevrzni »kontranapad«, tvrdeći kako A-serija događaja ne može pružiti činjenice koje se ne bi mogle svesti na B-činjenice. Razlog tome je taj što je, prema njihovu shvaćanju, vrijeme određeno temporalnim relacijama, a ne tumačenjem kroz neku vrstu subjektive prizme, koja ga čini relativnim, odnosno promjenjivim, čimbenikom.

»Prema novoj teoriji, potreba za temporalnim rečenicama i vjerovanjima, iako neophodna u običnom jeziku i mišljenju, ne implicira postojanje temporalnih činjenica u svijetu. Nova teorija tako razlikuje dva jezika, jedan koji je neophodan za komunikaciju i vremenske akcije i jedan koji je neophodan za pravilno opisivanje temporalne stvarnosti.«¹³

To znači da A-teoretičari bez problema mogu koristiti iskaze u kojima se spominju izrazi kao što su »danas«, »odmah«, »prekosutra« itd., ali pod uvjetom da su njihove činjenice zapravo B-činjenice. Drugim riječima, ono što temporalna vjerovanja čini istinitosnim jesu objektivne činjenice, odnosno ono što proizlazi iz tradicionalnoga atemporalističkog učenja. Ovakve činjenice oni nazivaju B-činjenicama, dok prema njihovu shvaćanju nešto što bismo

potencijalno mogli nazvati A-činjenicama zapravo i ne postoji. To znači da temporalne rečenice ne mogu biti nositelji temporalnih činjenica.

Na ovaj se problem osvrće i Mellor kada kaže kako A-vjerovanja mogu biti i istinitosna i neistinitosna, ovisno o slučaju, a što znači da ukoliko u obzir uzmemo samo iskaze koji u sebi sadrže temporalno razgraničavanje vremena,¹⁴ utoliko ne možemo govoriti o njihovoj istinitosti. Jedan od razloga zašto je to tako je i taj što se susrećemo s problemom indeksikala. Indeksikale bi se u kratkim crtama moglo definirati kao izraze kod kojih se objekt referiranja mijenja ovisno o kontekstu. Primjerice, indeksikali su izrazi »ja«, »on«, »danas«, »sutra«, »taj«, »to« itd. Kada koristimo takve izraze, pojmovi na koje se oni odnose variraju, tako da kada netko kaže »Ja sam sportaš.«, ovo »ja« odnosi se na tu konkretnu osobu koja je dala iskaz i koja za sebe tvrdi da se bavi određenim sportom. Međutim, kada netko kaže »Ja izbjegavam fizičku aktivnost.«, očigledno je kako se ovo »ja« ne odnosi na istog pojedinca kao u prvom primjeru¹⁵ te da »ja« reflektira perspektivu različitih govornika. Jasno je kako postoji mogućnost i da dvije različite osobe izjave »Ja sam sportaš.« i da ta oba iskaza budu istinita, ali i u tom određenom slučaju ovo »ja« neće se referirati na istu stvar. To vrijedi i za izraze koje susrećemo u A-seriji vremena: »prošlo«, »sadašnje« i »buduće«. Ti se izrazi referiraju na različita vremena, ovisno o kontekstu te se samim time A-teoretičari nalaze u situaciji u kojoj se moraju suočiti s problemom indeksikala. Naravno, ovakvo je mišljenje posve atemporalističko te je ono u opreci spram stava temporalista, koji zastupaju stav da je sama činjenica što je A-serija u potpunosti sačinjena od određenih izraza u kojima su sadržani vremenski indeksikali, zapravo njezina prednost. A-teoretičari ističu činjenicu kako indeksikali ne postoje u B-seriji te napominju kako nema načina na koji bi se one zadovoljavajuće preveli u nešto što bi im odgovaralo u okviru terminologije B-serija vremena. Na ovaj način, preko problema indeksikala, temporalisti, štoviše, vrše napad na B-teoriju, što će biti analizirano u zadnjem dijelu ovoga rada. Međutim, ne može se oteti dojmu da se, kada temporalist kaže »Ja ću sutra ići u ribolov.«, ovo »sutra« referira na različite stvari, ovisno o tome u kojem ga vremenu razmatramo. Dan prije toga, ono je bilo prekosutra, a dan poslije toga ono je danas, što znači da bez jasnog poznavanja točnog trenutka tog događaja u vremenu ovo »sutra« neće značiti ništa.

Dakle, iako se pitanje indeksikala najčešće uzima kao argument koji ide u prilog A-teoretičarima, iz gornjeg se primjera vidjelo kako ono može poslužiti i kao jedna od točki kritike koju bi im B-teoretičari mogli uputiti. Na ovome se mjestu sam tijek rasprave, doduše indirektno, premješta na »drugo područje

9

Edward Jonathan Lowe, »The Indexical Fallacy in McTaggart's Proof of the Unreality of Time«, *Mind* 96 (1987) 381, str. 62–70, str. 63, doi: <https://doi.org/10.1093/mind/XCVI.381.62>.

10

L. Nathan Oaklander, »The Ontology of Time«, u: Quentin Smith (ur.), *Studies of Analytic Philosophy Series*, Prometheus Books, Amherst, New York 2004., str. 287–288.

11

Njihova se istinitost, naravno, tek može utvrditi u onome što temporalisti nazivaju budućnošću.

12

S. Torre, »Truth-conditions, truth-bearers and the new B-theory of time«, str. 326.

13

Aleksandar Jokić, Quentin Smith (ur.), *Time, Tense, and Reference*, Massachusetts Institute of Technology Press, Cambridge 2003., str. 286.

14

Bez svođenja na B-činjenice.

15

Naravno, uzima se hipotetski slučaj u kojem su oba iskaza istinita.

je«. Točnije, budući da je postalo jasno da više ne mogu naglašavati kako su temporalne rečenice podložne eliminaciji, atemporalisti su svoju pozornost usmjerili na dokazivanje činjenice da A-teorija sa sobom nosi neodređenu istinitosnu vrijednost, oslanjajući se pritom na njezinu vezu s indeksikalima. Međutim, sada kada je nova B-teorija na sebe preuzela zadatak dokazati kako je vrijeme u biti određeno relacijama B-serije, produbljuje se neslaganje među samim B-teoretičarima, a dvije su teorije koje se ovdje ponovno javljaju kao aktualne, doduše u novom obliku, token-refleksivna teorija i datumska teorija.

»Tradicionalno se ove dvije teorije promatraju kao suparničke metode pribavljanja atemporalnih istinitosnih uvjeta za temporalne tokene.«¹⁶

3. Sukob unutar nove B-teorije

Iz nove B-teorije proizašao je i novi način gledanja na datumsku i token-refleksivnu teoriju. Naime, budući da se ideja o mogućnosti prevođenja temporalnih rečenica u atemporalne, bez gubitka značenja, pokazala neuspješnom, samim time izgubila su se i stara određenja dviju suprotstavljenih postavki B-teorije (datumske i token-refleksivne teorije). Međutim, obje teorije uspjele su doživjeti izvjesnu promjenu, tako da se ovdje može govoriti o novoj datumskoj teoriji i novoj token-refleksivnoj teoriji. Osnovna je razlika, u odnosu na njihove starije verzije upravo ta da njihovi zagovornici više ne smatraju da one izražavaju odnose između rečenica koje se prevode, nego same temporalne činjenice koje se, i po jednoj i po drugoj teoriji, nalaze u atemporalnim iskazima. To znači da kod oba pristupa i dalje postoji slaganje oko neophodnosti postojanja jezika B-serije, bez kojega ne bismo mogli imati ni same temporalne činjenice. Prije nego što se uđe u razmatranje tog pitanja, potrebno je pojasniti neke osnovne distinkcije koje će olakšati shvaćanje ove problematike.

Govoreći o gledištima koja su uspjela razjediniti atemporalistički nauk, javlja se zahtjev za nešto detaljnijim upoznavanjem s pojmovima bez kojih bi priroda njihova spora najvjerojatnije ostala nejasna, a za to je neophodno kratko razmatranje značenja tipa i tokena. Naime, kada B-teoretičari pokušavaju temporalnim iskazima pridati istinitosnu vrijednost, oni uvijek na umu imaju razliku između tipa i tokena. To je važno zbog toga što u svakom iskazu postoji određeni tip i određeni token. Pojednostavljeno rečeno, tip se odnosi na svojevrsni koncept, dok je token samo jedan dio tog pojedinačnog koncepta. Primjerice, ako postoji jedan čopor vukova o kojem govorimo, a pritom se ne obraća pažnja ni na jednog određenog pripadnika tog čopora, onda bi iz te perspektive »vuk« predstavljao tip jer kada u ovakvom slučaju netko kaže »vuk«, najčešće ne misli ni na jednog pojedinačnog vuka, dok bi govor o nekom pojedinačnom vuku predstavljao govor o tokenu. Dakle, razlika između tipa i tokena nije razlika između klase i pojedinca, nego između nekog apstraktnog entiteta koji se ne referira ni na jedan konkretan pojam (iako je singularan) koji nazivamo tipom i koji bi predstavljao nešto određeno, kao u gornjem primjeru nekog određenog vuka.

»Puni smisao razlike tipa i tokena upravo je taj da temporalni tokeni, nasuprot tipovima, imaju konačne i temporalno nezadovoljavajuće istinitosne vrijednosti (...). Reći ili pisati za »e je prošlo« koje se događa prije *e* uvijek je bilo i uvijek će biti netočno.«¹⁷

Što se tiče samih rečeničnih tokena, važno je imati na umu da, na sličan način kao i kod stare, i kod nove B-teorije tokeni temporalnih iskaza moraju se

osloniti na atemporalni jezik. To znači da su određeni uvjeti za istinitosnu vrijednost tokena A-iskaza i dalje atemporalne prirode.

»Prema novoj B-teoriji postoje temporalne rečenice kao i njima odgovarajući tokeni, koji izražavaju temporalne propozicije, ali ne postoje temporalne činjenice (ontološki atemporalizam). Kako bi to podržali, novi B-teoretičari uglavnom brane stav da je moguće dati atemporalne istinitosne uvjete za temporalne tokene.«¹⁸

Sa spoznajom razlike između tipa i tokena lakše je shvatiti podjelu koja se ovdje javlja. Takozvana datumska teorija u prvi plan stavlja tvrdnju da govor A-teoretičara predstavlja (u temporalnom smislu) zapravo samo određenu vrstu atemporalne vremenske relacije između događaja o kojem se u ovim iskazima govori i određenoga datuma.¹⁹ Susrećući se, u okviru datumske teorije, s određenim primjerima A-iskaza,²⁰ kao što je, primjerice, rečenica »Ja sada šutiram loptu.«, prihvaća se mišljenje kako »ja«, na koje se referira taj iskaz, šutira određenu »loptu«, u nekom t , koje je određeno isključivo relacijama B-serije vremena. Dakle, prema datumskoj teoriji, token određenog A-iskaza referira se na neko određeno vrijeme t , koje je iskazano u danoj rečenici, a to t je zapravo datum o kojem se u primjeru govori. U slučaju datumske teorije postupak svođenja temporalnih rečenica na B-činjenice djeluje jednostavno, a iskazi kao što su »Predstava upravo počinje.« (1) ili »Uzvratne utakmice odigrat će se sljedeće nedjelje.« (2) značili bi: Za svaki token, u , iskaza »Predstava upravo počinje.« nastalog u t , u je istinito akko se (1) događa istovremeno s t , odnosno za svaki token, u , iskaza »Uzvratne utakmice odigrat će se sljedeće nedjelje.« nastalog u t , u je istinito akko se (2) događa kasnije od t .

Važno je napomenuti da, kada u ovom kontekstu netko govori o datumu, ta osoba ne misli na isto ono što bi taj pojam označavao u svakodnevnom govoru. On u filozofiji vremena, preciznije rečeno, u okviru B-teorije, ima znatno šire značenje.

»Datum događaja jednostavno je stvar toga koliko je on ranije ili kasnije u odnosu na druge događaje.«²¹

Iako se može odnositi i na neki određeni datum u kalendarskom smislu, on isto tako može zahvatiti i neke druge vremenske intervale. Međutim, kada se govori o datumu u okviru datumske teorije, uglavnom se misli na određene trenutke, kako je iznad implicitno navedeno.

»Trenuci B-serije takva su vremena kao što su ponoćni trenutak 31. prosinca 1899. ili recimo trenutak koji dijeli devetnaesto i dvadeseto stoljeće.«²²

S druge strane, prema token-refleksivnoj teoriji, svi su tokeni samoreferentni pa se u tom slučaju može reći kako se u temporalnim izrazima relacije B-serije kao što su ranije, istovremeno i kasnije, referiraju na samo njihovo

16 S. Torre, »Truth-conditions, truth-bearers and the new B-theory of time«, str. 327.

17 David Hugh Mellor, *Real Time*, Cambridge University Press, Cambridge 1981., str. 99–100.

18 Francesco Orilia, L. Nathan Oaklander, »Do We Really Need a New B-theory of Time?«, *Topoi* 34 (2013) 1, str. 1–14, str. 14, doi: <https://doi.org/10.1007/s11245-013-9179-6>.

19 U nastavku slijedi objašnjenje na što se zapravo misli kada se kaže datum.

20 Iskaz koji sadrži vremena.

21 D. H. Mellor, *Real Time*, str. 27.

22 Ibid., str. 20.

izgovaranje. Točnije, ovdje se umjesto datuma u obzir uzima odnos sa samim izgovaranjem nekog iskaza o vremenu. Stoga se kod token-refleksivne teorije koriste određenja kao što su »ranije od izgovaranja«, »istovremeno s izgovaranjem« i »kasnije od izgovaranja«. U slučaju ponovnog navođenja primjera korištenog pri objašnjavanju datumske teorije, koji glasi: »Ja šutiram loptu.«, prema token-refleksivnoj teoriji mogao bi se rastaviti na »ja«, koje izgovara da šutira loptu istovremeno s t , gdje bi t bilo vrijeme samoga šutiranja lopte, a konkretan prijevod ovakve rečenice glasio bi: »Ja šutiram loptu istovremeno s mojim izgovaranjem 'ja šutiram loptu'«. Uzmimo još neke primjere A-iskaza, koje bismo mogli prevesti token-refleksivnim pristupom: »Dječak je bio na bazenu jučer popodne.« (1) i »Sutra ujutro ići ćemo do banke.« (2), a koji bi nakon prevođenja glasili: »Postoji vrijeme t , u kojem je dječak na bazenu, a to t ranije je od izgovaranja.« (1) i »Postoji vrijeme t , u kojem idemo do banke, a to t kasnije je od izgovaranja« (2).

Ono što se može primijetiti iz ovih, a i gore navedenih primjera, iznijetih u okviru datumske teorije, je to kako u jeziku atemporalista ipak postoji sadašnje vrijeme, ali razlog tome treba tražiti u činjenici da je ono gramatički neophodno. Uzrok je tome stoga neophodnost korištenja takva jezika jer je jasno da ne postoji mogućnost ikakva govora o vremenu bez upotrebe barem ovog vremena. Važno je ipak ne zanemariti činjenicu da su B-teoretičari svjesni toga da je ovakvo korištenje samo uvjetno,²³ osim ako ne

»... prihvatimo kako se svjetska povijest, koliko god događaji koji je čine bili uređeni u B-seriji, mijenja ovisno o tome koje je stanje sadašnje.«²⁴

Međutim, to je jedno sasvim drugo pitanje u koje se ovdje neće ulaziti.

Na osnovi dosad izloženog jasno je kako postoji spor oko toga treba li se token-refleksivna teorija prihvatiti kao način pribavljanja istinitosnih vrijednosti ili je za to pak neophodna takozvana datumska teorija. Važno je napomenuti kako ima i onih mislilaca koji smatraju kako

»... token-refleksivnu teoriju i datumsku teoriju ne bi trebalo promatrati kao suparničke teorije, nego bi se spram njih trebalo ophoditi kao da su podobne za različitu upotrebu.«²⁵

Varijacije u mišljenju vezane za pitanje koji bi pristup B-teoretičari trebali zauzeti s vremenom postaju sve brojnije, što omogućava nastanak novih dvojbi koje se tiču dometa same B-teorije.

4. Kritika nove B-teorije

To što su nesuglasice među novim B-teoretičarima i dalje aktualne ne znači da njihovo gledište ne podnosi kritike, naprotiv, jedan od najaktualnijih A-teoretičara, Peter Ludlow, kao argument protiv nove B-teorije uzima vezu prirodno-g jezika i metafizičke stvarnosti. Teza koju on zastupa osvrće se na to kako semantika svakog prirodnog jezika ide u prilog onome što zastupaju sljedbenici temporalizma. Naravno, ovo nije veliko iznenađenje, imajući u vidu da je kao glavni argument u prilog A-teoriji navođena njezina sličnost sa »zdravorazumskim« tumačenjem vremena, a ne bi trebalo pretjerano čuditi ni to što je svakodnevno poimanje vremena u izravnoj vezi s jezikom. Stoga Ludlow smatra kako upravo pomoću analize temporalne semantike prirodnog jezika mislioci mogu steći uvid u ontološki status izvjesnih metafizičkih koncepata. Kao glavni argument za obranu svoje teorije Ludlow uzima tvrdnju da u svakom jeziku postoji sličan koncept podjele vremenā te kako iz toga slijedi da svi ljudi dijele zajedničko tumačenje vremena koje treba uzeti kao

ispravno. On se ovdje oslanja i na izvjesne primjere, među kojima su i neki koji na prvi pogled ne idu u prilog njegovoj tezi, kao što je primjerice jezik Hopi Indijanaca,²⁶ u kojem ne postoji jasan koncept vremena, točnije, njihovu jeziku strano je postojanje razlikovanja između prošlog, sadašnjeg i budućeg vremena. Međutim, Ludlow smatra kako ni taj slučaj ne daje dovoljno jake argumente za opovrgavanje njegova stava jer usprkos razlikama u jezicima, nije moguće uspješno osporiti da semantika prirodnoga jezika ne odgovara stvarnosti. Prema njegovu mišljenju engleski jezik, na sličan način kao i hopski jezik, nema jasno određena vremena. Pri njihovoj detaljnijoj analizi nedvojbeno se dolazi do zaključka kako je u engleskom jeziku ono »što se događa« u budućem vremenu izraženo modalnim glagolima.²⁷ I ovdje, dakle, postoji neka vrsta neodređenosti. S obzirom na takvo stanje stvari, teško se oteti dojmu kako ova dva lingvistička prikaza stvarnosti ne mogu biti potpuno drugačija, a iz navedenoga se čini kako je mnogo više međusobne sličnosti.

Svaki je pojedinačni jezik na izvjestan način dio šire metafizike koja je zajednička svim ljudima, a to se može potvrditi upravo u semantici prirodnih jezika, koja je u biti jednaka svim pripadnicima naše vrste. Baš zbog tog konkretnog primjera, Ludlow se u mišljenju samo djelomično slaže s čuvenim lingvistom Benjaminom Whorfom²⁸ koji je izučavao taj, za većinu pripadnika ljudske vrste, neobičan fenomen koji se javlja kod Hopi Indijanaca. Whorf zastupa postojanje takozvane jezične relativnosti, koja bi se ukratko mogla okarakterizirati kao nemogućnost potpunog razumijevanja između dva sugovornika koji govore različitim jezicima. On i Ludlow slažu se da je jezik neodvojiv od svijeta u kojem živimo te odražava svijet onakvim kakav on jest. Međutim, američki filozof ne slaže se s njegovom tezom o relativnosti jezika, kao ni s time da on zapravo može označavati različite stvarnosti za različite skupine ljudi. Prema Ludlowu, svi jezici pripadaju jedno te istoj stvarnosti, koliko se god oni razlikovali od metafizičkih koncepata koji se njima izražavaju oni su u pojedinostima u biti istovjetni. Drugim riječima, on brani teoriju da je jezik dokaz da svi ljudi dijele isto metafizičko gledište, upravo zbog toga što u semantici svakog jezika postoji sličan koncept vremena. Razni sustavi samo su pokušaji nalaženja što vjerodostojnijega prikaza stvarnosti, ali se oni u ontološkom smislu nikako ne mogu razlikovati, budući da pretendiraju na ontološko opravdanje istih stvari.

»Isto tako, smatram, kako filozofi trebaju manje brinuti o tome je li metafizika ili teorija značenja fundamentalnija i posvetiti više pažnje odnosu koji mora postojati između njih, u smislu onoga što već znamo o oba.«²⁹

23

Neki od njih bi to pravdali nesavršenošću govornoga jezika.

24

Miloš Arsenijević, *Vreme i vremena*, Dereta, Beograd 2005., str. 155.

25

S. Torre, »Truth-conditions, truth-bearers and the new B-theory of time«, str. 341.

26

Pleme nastanjeno u sjeveroistočnoj Arizoni, za čiji jezik se smatra kako je šošonske skupine.

27

Kao što su na primjer *may, shall, must* itd.

28

Američki lingvist, koji je sa svojim mentorom Edwardom Sapinom zaslužan za takozvanu Sapir-Whorfovu hipotezu, u čijoj je osnovi pretpostavka da koncepte i misli izražene jednim određenim jezikom govornici nekog drugog jezika ne mogu adekvatno shvatiti. Naziv Sapir-Whorfova hipoteza prvi se puta spominje kod drugog američkog lingvista Georgea Leonarda Tragera. Detaljnije vidi: George Leonard Trager, »The Systematization of the WhorfHypothesis«, *Anthropological Linguistics* 1 (1959) 1, str. 31–35.

29

Peter Ludlow, *Semantics, Tense and Time: An Essay in the Metaphysics of Natural Language*, Massachusetts Institute of Technology Press, Cambridge, London 1999., str. 5.

Na osnovi toga Ludlow tvrdi kako se iskazi B-teorije nužno moraju uzeti kao iskazi koji ne mogu odgovarati stvarnosti jer nisu dio prirodnoga jezika.

On se u svojoj kritici B-teorije poziva i na njezino zanemarivanje temporalnih indeksikala. Primjer koji iznosi onaj je u kojem se spominje godišnjica njegova braka, to jest, on navodi hipotetski slučaj u kojem on, izrazito opušteno, sjedi u svojoj kancelariji, ne razmišljajući previše ni o čemu što bi ga imalo opterećivalo, sve do trenutka kada shvaća jednu činjenicu, i pritom daje iskaz o njoj koji glasi: »Moja godišnjica je danas.«. Odjednom ga hvata panika te dolazi do nagle promjene raspoloženja, što u takvoj situaciji i nije neobična reakcija, osobito ako se nadoda i činjenica da je svojoj ženi zaboravio kupiti prigodan poklon, kojim bi obilježio svečanost i pokazao svoju naklonost. Uzmimo sada u obzir drugi primjer, u kojem, isto kao i na početku prvog, Ludlow opušteno sjedi u svojoj kancelariji i najednom mu na pamet padne misao »Moja godišnjica je 25. svibnja.«. U takvoj situaciji, imajući u vidu broj dana u godini, može se reći kako bi on ostao relativno smiren u 364 slučajeva,³⁰ osim u jednom, u kojem bi spoznao kako je 25. svibanj baš toga dana, što bi značilo da je tada i godišnjica njegova braka. U slučaju da je upravo taj dan 25. svibanj, a samim time i godišnjica, njegova bi reakcija bila istovjetna onoj iz prvog primjera, odnosno u slučaju spoznaje kako je njegova godišnjica »danas«. Jasno je, dakle, kako bi u slučaju da je toga dana bio 25. svibanj, iskazi iz prve i druge rečenice imali isto značenje jer bi »danas« bio »25. svibanj«. Nedvojbeno, riječ o indeksikalu »danas«, u gornjem iskazu predstavlja temporalni indeksikal, koji se u trenutku izgovaranja vremenski poklopio s 25. svibnjem. Budući da A-teoretičari nemaju nikakav problem s ovakvim iskazom jer se temporalni indeksikali kao što su »sada«, »danas«, »jučer«, »dogodine« itd. koriste u njihovu razgraničavanju vremena, Ludlow smatra kako je to još jedan argument u korist temporalističkog tumačenja vremena jer B-teoretičari nikako ne mogu izaći na kraj s problemom indeksikala, zbog toga što bi njima prvi iskaz u gornjem primjeru bio »nejasan«, iz razloga što nije u određenoj temporalnoj relaciji s nekim drugim događajem u vremenu.

»Glavni je problem s B-teorijom taj što ona ne uspijeva pravilno predstaviti indeksikalisku prirodu temporalnoga diskursa.«³¹

Što se tiče prve kritike, većina mislilaca nije u potpunosti sigurna što je Ludlow zapravo htio kazati kada je rekao da zbog toga što B-teorija vremena ne odgovara semantici prirodnoga jezika ona ne može biti smatrana ispravnim metafizičkim gledištem. Kao što je poznato, atemporalisti ni ne teže tome da njihovo gledište pravi razliku između vremenā, nego ih, suprotno tome, odbacuje. Možda je Ludlowova ideja bila da pokuša predstaviti atemporalistički nauk kao gledište koje je suprotno našoj intuiciji vremena, međutim, problem je u tome što novi B-teoretičari ni ne tvrde da je njihova teorija intuitivno primamljiva, kao što ni ne smatraju da je semantika prirodnoga jezika ono što treba uzimati kao nešto mjerodavno pri određivanju onoga što je stvarno. Osnovna kritika koju Ludlow upućuje atemporalistima kao da promašuje ono što oni zaista zastupaju jer neke stvari koje im on zamjera oni ni ne vide kao slabosti svoje teorije, nego naprotiv, kao prednosti koje im daju mogućnost da vrijeme predstave objektivno, a ne pod utjecajem neke vrste subjektivnoga rasuđivanja, koje bi eventualno moglo biti uzrokovano jezikom i vremenima koja nikako nisu nužno u vezi sa stvarnošću. Na ovome bi se mjestu mogao osporiti još jedan Ludlowov argument, upravo time što činjenica³² da svi prirodni jezici dijele sličan koncept vremena ne mora nužno značiti da jezik predstavlja stvarnost. U ovom konkretnom slučaju jezik ne mora predstavljati

vrijeme onakvim kakvim zaista jest jer ne postoji ništa nekoherentno u tome da svi ljudi u semantici svojih prirodnih jezika imaju sličan doživljaj vremena, a da je to gledište pogrešno. To znači da ne postoji jamstvo, u slučaju da svi jezici imaju sličan doživljaj vremena, da to automatski znači da je priroda vremena takva kakva je predstavljena kroz njezino jezično izražavanje. Drugim riječima, čak i kada bi svi ljudi eventualno dijelili slično stajalište, to ne bi jamčilo da su oni nužno u pravu. Bez dodatnih argumenata koji bi ovo gledište podržali, ono djeluje nepotpunim. Kako god bilo, čini se da kritika, koju je Ludlow uputio novoj B-teoriji i atemporalizmu, uopće nije toliko snažna, stoga i središte njihove pozornosti nije u toj mjeri bilo usmjereno na tu stranu, međutim, ono što može predstavljati problem B-teoretičarima jest njegov napad koji se odnosi na problem indeksikala kao i na nemogućnost novih B-teoretičara da naprave razliku između iskaza koji ih sadrže.

Jedan od najuspješnijih pokušaja odgovora na kritiku koja je vezana za problem indeksikala onaj je u kojem su B-teoretičari pribjegli token-refleksivnoj teoriji, preko koje su pokušali pojasniti točnu vezu između dva iskaza u Ludlowovu primjeru. Prema njihovom tumačenju, njegovi iskazi »Moja godišnjica je sada.« i »Moja godišnjica je 25. svibnja.« znače različite stvari. To možda na prvi pogled djeluje neobično, međutim, kada se u obzir uzme token-refleksivna teorija i njezino tumačenje vremena, za koje je bitna temporalna veza između samoga tokena i trenutka kada se on izgovara, to ne mora nužno biti slučaj. Razlog je tome taj što bi prema token-refleksivnoj teoriji iskaz »Moja godišnjica je sada.« bio istoznačan s »Moja godišnjica je istovremeno s izgovaranjem 'moja godišnjica je sada'.«. U tom slučaju imamo iskaze »Moja godišnjica je istovremeno s izgovaranjem 'moja godišnjica je sada'.« i »Moja godišnjica je 25. svibnja.«. Nakon ovakvoga razjašnjenja, čini se kako spomenuta razlika između ova dva iskaza, koju ističu sljedbenici token-refleksivne teorije, ne zvuči više toliko nakaradno, a čak ni kontraintuitivno.

Zaključak

Uzevši u obzir sve dosad navedeno, može se doći do zaključka da je kritika koju su novi B-teoretičari, pod utjecajem argumentacije proizašle iz A-teorije, uputili starim B-teoretičarima, a koja se odnosi na neodrživost njihove tvrdnje da je temporalne iskaze moguće prevesti u atemporalne, opravdana. Slijedeći pravac mišljenja kojim su se nekada vodili atemporalisti, jasna je težnja da se temporalne rečenice uklone iz jezika, a samim time i ospori njihova vjerodostojnost ispravnoga metafizičkog sredstva. Međutim, nakon kritika koje su im uputili A-teoretičari, u vidu argumenata spomenutih u tekstu, kao i njima sličnih zamjerki, bilo je jasno kako je za obranu atemporalizma potreban novi pristup te je tako na »scenu stupila« nova B-teorija. Ona je, kao što se moglo vidjeti, podložna izvjesnim negativnim kritikama, ali se ne može osporiti dojam da se ona pokazuje kao mnogo elegantnije rješenje od njezine starije verzije.

Strahinja Đorđević

**The Indirect Influence of A-Theory on
the B-Theory and the Genesis of the New B-Theory**

Abstract

The paper aims to analyse those aspects of the discussion between the two opposing approaches to the interpretation of time, A-theory and B-theory, which are responsible for the emergence of the new B-theory. The text explains how the implications of A-theory influenced the changes in B-theory and how the failure of the old B-theory resulted in the creation of the so-called new B-theory. The mutual influence of A-theory and B-theory has interesting consequences for the A-theory itself, which has been criticized by the new B-theorists for using indexicals in their language. As a result, this research will include a brief overview of this problem. Furthermore, the relationship between the new variants of the date and token-reflexive theory, which have emerged as a direct consequence of the discussion that is the subject of this research, will also be considered. After pointing out the similarities and differences of these positions, the critique of the new B-theory will also be presented, stating that this theory can in no case offer the correct description of time due to its incompatibility with the semantics of the natural language.

Key words

new B-theory, B-theory, A-theory, time, metaphysics, ontology, date theory, token-reflexive theory